

Sine Nørholm Just:

Indirekte kommunikativ konstituering

Mod en retorisk forståelse af det europæiske samarbejde

EU er en retorisk proces, hvilket vil sige at den generelle forståelse af, hvad EU er og bør være, fremkommer via diskussioner af konkrete problemstillinger i specifikke kontekster. Denne artikel påpeger, at selvom samfundsvidenskabelige teorier om den Europæiske Union i stigende grad er opmærksomme på, at unionen er en kommunikativ størrelse, så har teorierne endnu ikke taget højde for den kommunikative konstitueringens retoriske og dermed indirekte natur. Artiklens hovedargument er, at de samfundsvidenskabelige teories forklaringspotentiale øges, når den retoriske dimension inddrages. Endvidere argumenterer artiklen for, at retorikken bliver i stand til at bidrage til forklaringen af samfundsdannelse som sådan, hvis en samfundsvidenskabelig forståelse af sammenhængen mellem legitimitet, identitet og offentlig meningsdannelse inddrages i den retoriske teoridannelse.

I forsommeren 2005 sagde først franskmændene og dernæst hollænderne nej til den europæiske forfatningstraktat, som var på godkendelsesrunde i alle den Europæiske Unions (EU's) 25 medlemslande. De to folkelige flertal mod forfatningstraktaten fik EU's stats- og regeringsledere til at holde en tænkepause i godkendelsesprocessen. Der er sat et år af til debat og refleksion, og først

derefter skal forfatningstraktatens skæbne afgøres.¹ Tænkepausen skal primært bruges

1 Således har Danmark og de fleste andre lande, der endnu ikke har taget stilling til forfatningstraktaten, udskudt deres folkeafstemninger eller parlamentariske godkendelser på ubestemt tid. Undtagelsen er Luxembourg, der gennemførte sin afstemning og godkendte forfatningstraktaten den 10. juli 2005. Situationen

til at skabe dialog mellem politikerne og borgerne; gennem bred, folkelig debat skal borgernes ønsker og krav til EU afdækkes, og på baggrund af disse skal beslutningen om enten at forkaste forfatningstraktaten, revidere den eller genoptage godkendelsen af den oprindelige tekst træffes.²

Den offentlige debat bliver således afgørende for EU's fremtidige udvikling, og det er vigtigt at studere de empiriske betingelser for denne debat såvel som dens faktiske gennemførelse. Det er imidlertid også nødvendigt at udrede den teoretiske forståelse, der ligger til grund for forestillingen om, at offentlig debat kan redde EU, ligesom tænkepausen er en god anledning til at se nærmere på det teoretiske grundlag for vores forståelse af EU som sådan. Hvilket forklarings- og handlingspotentiale rummer eksisterende teorier? Det vil sige hvilken deskriptiv og normativ sammenhæng er der mellem vores teorier om EU og den europæiske virkelighed, vi oplever og tager del i? Denne artikel ønsker at bidrage til det teoretiske udredningsarbejde. Den hævder ikke at besvare de fundamentalt vigtige spørgsmål endegyldigt, endsige at favne spørgsmålene i deres helhed, men vil blot bidrage til at fremme og nuancere diskussionen af dem. Udgangspunktet er, at eksisterende teorier, der ser EU som en kommunikativt konstitueret størrelse, udgør det mest lovende udgangspunkt for en forklaring og forbedring af det europæiske samarbejde, som vi kender det i dag. Og min hovedpåstand er, at disse teoriers deskriptive og normative kraft kan skærpes, hvis der tilføjes en retorisk dimension. Sat på spidsen kan EU

kompliseres yderligere af at et land, Spanien, havde godkendt forfatningen gennem folkeafstemning forud for de to afvisninger, og af at 12 lande havde godkendt den parlamentarisk. Det vil sige at den øjeblikkelige situation (primo september 2005) er, at 14 medlemslande har godkendt forfatningstraktaten, to har afvist den og 10 har endnu ikke taget stilling.

2 Det Europæiske Råd (2005).

opfattes som en i bund og grund retorisk proces, hvilket sætter fokus på Unionens situationsbundethed, dens kontingens, og dens tvivlsomhed i langt højere grad end andre formuleringer af EU's kommunikative væsen. Den retoriske forståelses vigtigste bidrag er imidlertid at flytte fokus fra den samfundskonstituerende proces som sådan til de konkrete emner og situationer, der faktisk fostrer debat; den kommunikative konstituering af EU fremstår i dette lys som en indirekte snarere end en direkte proces. Fokus flyttes fra de generelle betingelser for kommunikativ konstituering til den faktisk konstituerende kommunikation, og forståelsen af EU som en retorisk proces er dermed grundlag for konkret tidslig og rumlig forankring af den overordnede teori, hvilket ifølge de politiske filosoffer Heidrun Frise og Peter Wagner er præcis hvad EU fordrer.³ En sådan kontekstspecifik og -sensitiv teori udgør et bedre og mere konkret udgangspunkt for iværksættelse og vurdering af den offentlige debat, som EU har brug for.

Selvom mit primære formål er at argumentere for retorikkens bidrag til en bedre forståelse af EU, har EU og den hovedsageligt politologiske/samfundsvidenskabelige teoridannelse, som samarbejdet hidtil har været funderet på, også noget at tilbyde retorikken. Det er en forudsætning for den teoretiske diskussion, der vil blive gennemført i det følgende, at ingen kommer uberørt ud af et tværfagligt møde, hvorfor en vigtig delkonklusion omhandler de påvirkninger og indsigter, der tilstrømmer retorikken fra det politiske felt. Inden for rammerne af denne artikel består det samfundsvidenskabelige bidrag til retorikken af en sammen-tænkning af legitimering, identitetsdannelse og offentlig meningsdannelse, der kan sætte retorikken i forbindelse med samfundsdannelse som sådan.⁴

3 Friese & Wagner (2002) s. 342-343.

4 Sammenhængen mellem retorik og identitetsdannelse er velkendt; se inter alia McGee (1999

I det følgende vil jeg først præsentere tre beslægtede teoridannelser om EU, der alle tager udgangspunkt i det europæiske samarbejdes dynamiske og kommunikative karakteristika, men forklarer disse på forskellig vis og drager ulige konklusioner om, hvordan EU kan og skal udvikle sig. De tre teories forskelle og ligheder kan opsummeres i deres respektive grundsyn på EU: EU er et deliberativt projekt, EU er et løfte om forskellighed, og EU er en bestridt organisation.⁵ Både det første og det andet af disse udsagn svarer til en generel teori om samfundsdannelse og har en specifik forfatter som sin primære inspirationskilde. Tanken om EU som et deliberativt projekt udspringer af Jürgen Habermas' diskursetiske teori om deliberativt demokrati, mens EU som et løfte om forskellighed omsætter Jacques

Derridas dekonstruktionistiske forståelse af kommende demokrati til EU-konteksten.⁶ Forståelsen af EU som en bestridt organisation, derimod, er ikke specifikt forbundet med en tænker/teoretisk retning, men er udtryk for en bredere interesse og forståelse for unionens behov for kontinuerlig legitimering.⁷ Som sådan kan den tredje teoretiske tilgang rumme elementer af de to første, og den danner også det mest oplagte startsted for inkorporering af den retoriske forståelse af det europæiske samarbejde.

Præsentationen af den tredje teori danner dermed overgang til diskussionen om, hvordan retorikken kan bidrage til en bedre teoretisk forklaringsramme for EU. Dette afsnit vil munde ud i skitseringen af den alternative teoridannelse, der udgør denne artikels primære bidrag til EU-forskningen. I det følgende afsnit vil jeg vende mig mod artiklens bidrag til retorikken for at diskutere, hvordan den samfundsvidenskabelige forståelse af sammenhængen mellem legitimitet, identitet og offentlig meningsdannelse, som de tre EU-teorier kan siges at have tilfælles og

[1975]) og Charland (1994 [1987]). Forbindelsen mellem retorik og legitimering er også blevet behandlet; Lucaites (1981) og Hasian (1994) undersøger sammenhængen med udgangspunkt i retorik og jura, og Simonson (2001) giver overblik over feltet. Mest velstuderet er retorikoffentlig mening forbindelsen; se Farrell (1993) og Hauser (1999) for dybdegående studier af relationen og Goodnight & Hingstman (1997) for en oversigt over studier, der fokuserer på den habermasianske offentlighedsforståelse, som også vil være central i det følgende. Imidlertid mangler studier, der undersøger sammenhængen mellem retorikken og den samfundsvidenskabelige sammenkobling af alle tre begreber til en komplet teori om samfundsdannelse.

- 5 Det er ikke lykkedes mig at finde en helt tilfredsstillende oversættelse af den engelske originalformulering, 'contested polity.' I 'contested' er et element af tvivlrådighed, men jeg har valgt at fremhæve kamp- eller konkurrenceaspektet. Gængse oversættelser som 'statsdannelse' og 'regeringsform' fanger ikke den løsere betydning, 'polity' antager i den overnationale EU-kontekst. Jeg har valgt betegnelsen 'organisation' selvom den ikke svarer præcist til 'polity.' 'Organisation' rummer både kombinationen af noget formelt og substantielt og kan betegne alt fra løst knyttede til fasttømrede fællesskaber, og er dermed mest dækkende for de sider af 'polity,' det er relevant at fremhæve, når begrebet bruges om EU.

- 6 Her er endnu et betegnelserproblem; i Derridas brug af begrebet peger 'la démocratie à venir' på det potentielle som kendetegner løftet. Løftet er netop kun et løfte indtil det bliver overholdt, og det er således ikke meningen at det demokratiideal, der betegnes, skal realiseres (Fritsch, 2002, p. 575). Denne problematik udspringer således ikke af oversættelsen, men skyldes begrebsdannelsens kompleksitet.

- 7 Bañkowski & Christodoulidis (1998) argumenterer dog for, at EU bedst kan forstås som et bestridt projekt ud fra et systemteoretisk perspektiv, og dermed forbinder de deres EU-teori med en tredje af de store teoretikere, der personificerer vigtige samfundsvidenskabelige retninger, nemlig Niklas Luhmann. Det er dog langt fra alle forfattere, der hævder at se EU som et bestridt projekt, som ser en forbindelse mellem deres og Luhmann's tænkning, og da Luhmann ikke selv har skrevet om EU bliver sammenhængen under ingen omstændigheder lige så tydelig som i de to andre tilfælde. Jeg vender tilbage til de forskellige fortolkninger af, hvad det vil sige, at EU er et bestridt projekt, i min præsentation af denne teoretiske retning.

som kan udledes af disse, kan bidrage til videreudviklingen af den retoriske tænkning. I det afsluttende afsnit vil jeg sætte den rent teoretiske diskussion i perspektiv ved at pege på, hvordan teorien kan bidrage til forståelsen og forbedringen af ikke bare EU som helhed, men de konkrete offentlige meningsdannelsesprocesser – debatter – igennem hvilke EU ikke bare finder sin berettigelse, men faktisk bliver til.

EU konstitueres kommunikativt

Den samfundsvidenskabelige EU-forskning har fostret et utal af mere eller mindre selvstændige og veludviklede teoridannelser. De tre perspektiver, der vil blive behandlet i det følgende, er delvist udvalgt på grundlag af den toneangivende rolle, de spiller inden for EU-forskningen, men det har også haft betydning, at deres fælles grundholdning er kompatibel med et retorisk perspektiv. Selvom langt de fleste samfundsforskere efterhånden anerkender, at al samfundsdannelse har en kommunikativ dimension, er der stor forskel på, hvor megen vægt der lægges på kommunikationen. De tre udvalgte tilgange deler den grundantagelse, at kommunikationen er afgørende, og dermed er de lettere forenelige med retorikken end for eksempel realisme og institutionalisme, to indflydelsesrige forklaringer på den europæiske integrationsproces, der vægter betingelserne for kommunikation højere end selve kommunikationen.⁸ Spørgsmålene om hvordan kommunikativt og ikke-kommunikativt funderede perspektiver kan berige hinanden, og hvordan deres grundantagelser eventuelt kan kombineres, er naturligvis relevante, men jeg har i denne artikel valgt at undersøge mulighederne for at skabe kontakt mellem teorier, der alle deler den samme grundlæggende antagelse om kommunika-

8 Moravcsik (1999) s. 669.

tionens konstituerende rolle. Dermed bliver artiklen også en undersøgelse af de forskellige forståelser og forklaringer denne fælles antagelse danner grundlag for; formålet er at undersøge, hvordan og hvorfor teorierne forgrener sig og hvilke muligheder, der er for at flette dem sammen igen.

EU er et deliberativt projekt

Som nævnt er opfattelsen af EU som et deliberativt projekt baseret på den af Jürgen Habermas udviklede teori om deliberativt demokrati. Habermas' udgangspunkt er at "indbyrdes forståelse er iboende det menneskelige sprog som dets telos."⁹ En forudsætning for den indbyrdes forståelses opståen er dog at samtaleparterne tilslutter sig de diskursetiske normer for konkret kommunikativ praksis.¹⁰ I teorien om det deliberative demokrati sammenskrives de diskursetiske normer med mere overordnede forudsætninger for, at kommunikativ meningsdannelse kan finde sted i det offentlige rum. De sidste henter Habermas i sin teori om den offentlige sfære, hvor offentlig sfære er defineret som et kommunikationsnetværk, der både muliggør kommunikativ meningsdannelse på samfundsplan og reproduceres i og med denne meningsdannelse.¹¹

Dermed etableres et perspektiv, som hviler på et deltagelsesdemokratiske ideal, men ikke ser borgernes direkte deltagelse i den demokratiske proces som den eneste mulighed for opfyldelsen af dette ideal.¹² Habermas ser ikke offentligheden som en

9 Habermas (1996 [1981]) s. 211.

10 Diskursetikken er ligeledes udviklet af Habermas og rummer fire principielle antagelser eller normer: forståelighed, sandhed, rigtighed og sandfærdighed. Hvis samtaleparterne gør disse krav gældende overfor hinanden og lever op til dem, er det Habermas' opfattelse at den kommunikative interaktion kan føre til fælles forståelse og konsensus (Habermas, 1970).

11 Habermas (1996 [1992]) s. 360.

12 Habermas (1998) s. 248-249.

samlet kollektiv aktør, der udtrykker borgerne fælles mening, men han insisterer på at politiske beslutningsprocesser må bevare kontakten med den uformelle meningsdannelse, der foregår i den offentlige sfære. Efter Habermas' opfattelse udgør de uformelle debatter i den brede offentlighed og de institutionaliserede diskussioner i politiske fora tilsammen det kommunikative grundlag for vidt forskellige borgeres inklusion i samfundet og for deres fælles tro på, at de er anerkendt af og repræsenteret i det politiske system.¹³ Politiske institutioner får dermed ikke deres legitimitet fra borgernes deltagelse i beslutningsprocesserne som sådan, men kontakten mellem brede fora for offentlig meningsdannelse og snævre fora for politisk viljesdannelse og handling er nødvendig.¹⁴ Det deliberative demokratis særlige kendetegn er, at der altid foreligger en mulighed for at tage politiske beslutninger og de diskussioner, der ligger til grund for dem, op til debat i den brede offentlighed; selvom borgerne ikke er direkte involverede i beslutningsprocessen, har offentligheden et kritisk potentiale, og politikerne kan ikke undgå sig, når offentligheden afkræver dem svar.

En af det deliberative demokratis centrale antagelser er, at politik og kultur kan og skal holdes adskilt. Solidariteten mellem borgerne og tilslutningen til de politiske beslutninger skal ikke springe fra en anerkendelse af, at de andre er ligesom mig, idet en sådan legitimering fører til en uønskværdig eksklusion af de(t) fremmede. Habermas mener, at en forståelse for, at vi alle på trods af vores indbyrdes forskelligheder er underlagt de samme formelle regler, og at det netop er disse regler og vores accept af dem, der forener os, er et langt bedre legitimeringsgrundlag end fælles kulturel identitet.¹⁵

Det er her sammenhængen mellem EU og det deliberative demokrati etableres; ifølge Habermas er det ikke blot muligt at legitimere EU som et deliberativt projekt, som et sådant projekt er EU faktisk mere legitimt end nationalstaterne. Enighed i EU kan udelukkende opstå som følge af en deliberativ proces, hvor synspunkter og begrundelser lægges frem og vurderes ud fra alment accepterede kriterier.¹⁶ Da der ikke eksisterer en på forhånd fastlagt og indgroet forestilling om en fælles europæisk identitet, er der i den europæiske menings- og viljesdannelse ingen mulighed for at falde tilbage på traditionen eller at benytte begrundelser, som bygger på kulturel lighed og ekskluderer anderledes tænkende grupper og individer. Dermed kan EU bedre end nogen anden politisk sammenslutning skabe grobund for og legitimere sig gennem solidaritet mellem fremmede.¹⁷

Den manglende folkelige interesse for og tilslutning til det europæiske projekt, der viser sig både i form af uvidenhed og afvisning, stiller imidlertid spørgsmål ved det deliberative demokratis praktiske legitimeringspotentiale. Kan rammer og procedurer for deliberative beslutningsprocesser i sig selv skabe sammenhæng mellem diskussioner, der fører til bindende politiske beslutninger, og den bredere offentlige debat? Kritikere mener, at de borgere, som politiske institutioner hævder at repræsentere, er nødt til at se sig selv som en helhed med fælles interesser (en demos), før de kan anerkende institutionerne og forlene dem med demokratisk legitimitet.¹⁸ Overfor dette godtgør Habermas, at borgernes bevidsthed om fællesskab kan skabes gennem deres anerkendelse af fælles institutioner, men han medgiver, at dette ikke sker af sig selv. Der er behov for lovgivning, som kan synlig-

13 Habermas (1998) s. 249.

14 Eriksen (2004) s. 10-11.

15 Habermas (1998) s. 118.

16 Habermas (2001) s. 74.

17 Habermas (2002).

18 Grimm (1997 [1995]).

gøre det europæiske fællesskab for borgerne og danne grundlag for dette fællesskab, men når først de lovmæssige rammer er på plads, er den manglende fælles kultur ikke længere en hindring:

A previous background consensus, constructed on the basis of cultural homogeneity and understood as a necessary catalysing condition for democracy, becomes superfluous to the extent that public, discursively structured processes of opinion- and will-formation make a reasonable political understanding possible, even among strangers. Thanks to its procedural properties, the democratic process has its own mechanisms for securing legitimacy; it can, when necessary, fill the gaps that open in social integration, and can respond to the changed cultural composition of a population by generating a common political culture.¹⁹

Med andre ord er grundlagsgivende love – en europæisk forfatning – en forudsætning for den fulde realisering af EU som et deliberativt projekt og dermed for, at EU kan udløse hele det legitimeringspotentiale, der ligger i den deliberative demokratiopfattelse.²⁰ Ser man EU som et deliberativt projekt, er forfatningstraktaten imidlertid ikke blot ønskværdig, fordi den kan danne grundlag for projektets gennemførelse; godkendelsesprocessen er også legitimerende i sig selv, fordi den skaber opmærksomhed omkring EU og folkelig deltagelse i EU-debatten.

EU er et løfte om forskellighed

Jacques Derridas poststrukturalistiske kritik af moderniteten med dens forestilling om oplysning gennem individets brug af

19 Habermas (2001) s. 73-74.

20 Habermas (1997 [1995]) s. 264.

den frie vilje danner udgangspunkt for forståelsen af EU som et løfte om forskellighed. Derrida tager udgangspunkt i en dekonstruktion af den binære metafysik, han mener ligger til grund for moderne tænkning.²¹ Dekonstruktionen fokuserer på konstitutive modsætninger som tale/skrift, subjekt/objekt og tilstedeværelse/fravær og søger at vise, at modsætningerne hverken er nødvendige eller neutrale.²² Hvor repræsentation, kommunikation og udtryk i moderne tænkning sammenknyttes til en enhed, ønsker Derrida at åbne rummet mellem begreberne op og at undersøge hvilke muligheder, der ligger i at tænke begreberne som forskellige fra og på afstand af hinanden.²³ På samme måde ønsker han at tilsidesætte forestillingen om, at der er lighed mellem ytringens mening, som denne opfattes af modtageren, og afsenderens intention med ytringen. Meningsdannelse er for Derrida ikke frie aktørers entydige ind- og afkodning af originale budskaber, men består derimod af tekstens tegn og markører, der altid har mere end en betydning og aldrig er identiske med det, de betyder.

Dekonstruktionen af den moderne tænkningens begrebslige grundlag medfører et opgør med forestillingen om, at den demokratiske stat er skabt af folket og repræsenterer folket.²⁴ Kritikken af det moderne demokrati fører imidlertid ikke til en decideret opstilling af alternative normer og idealer, men til en analytisk praksis, der har til formål at udpege konkrete alternativer til de i øjeblikket dominerende forventninger og antagelser. I og for sig fastholdes de samme

21 Kant (1996 [1784]). På trods af at teorien om det deliberative demokrati eksplicit erstatter det frie subjekt med intersubjektiv forståelse, regner kritikerne af moderniteten Habermas og hans tænkning med til den kritisable kategori (Lyotard, 1996 [1979], s. 118).

22 Best & Kellner (1991) s. 21.

23 Derrida (1988) s. 5.

24 Derrida (1986).

frigørende idealer, som ligger til grund for moderne demokratiopfattelser, men hos Derrida har disse kun normativ kraft så længe de *ikke* realiseres.²⁵ Derridas demokratiske ideal består i den kontinuerlige gentagelse af løftet om det retfærdige samfund, et løfte som ville miste sin kraft, hvis vi påstod, at det var blevet indfriet, da vi i så tilfælde ville holde op med at stræbe mod dets indfrielse. I stedet for at erklære os tilfredse med den eksisterende samfundsform, må vi konstant anerkende og undersøge forskellen mellem den øjeblikkelige situation og den ideelle tilstand for derigennem at forbedre, det vi har.²⁶

Ud fra Derridas dekonstruktionistiske perspektiv er EU en særligt interessant størrelse, fordi unionen så at sige altid allerede er forskellig fra sig selv, forstået på den måde at organisationen dels rummer mange forskelligheder, dels er i konstant udvikling, og dermed altid på vej væk fra sig selv.²⁷ EU er i højere grad end andre politiske organisationer konstitueret ved løftet om forskellighed, og dermed har unionen et særligt potentiale ikke for at realisere, men for at opretholde forskellighedens løfte. Det er ifølge den dekonstruktionistiske tankegang ikke EU's mange forskelligheder, der står i vejen for den fortsatte integration og legitimeringen af integrationsprocessen, men tværtimod forsøget på nivellering, forestillingen om at enhed er en betingelse for enhed.²⁸

Når EU betragtes som et løfte om forskellighed, ligger unionens primære tiltrækningskraft og legitimeringspotentiale i den kontinuerlige aktualisering af dette løfte forstået både som et løfte om at tage vare på forskellige interesser og om at være i konstant forandring. Dermed må EU ses som og finde sin berettigelse i et multipelt og dyna-

misk netværk, hvilket gør unionen til den første postmoderne politiske organisation. Det vil sige den første organisation, hvis legitimitet ikke afhænger af, om organisationen fremstår som en enhed, men som tværtimod bestyrkes af de interne forskelligheder.²⁹ Ud fra dette perspektiv er forfatningstraktaten ikke specielt interessant i sig selv – den kan knap nok siges at være ønskværdig. Hvis den vedtages, vil forfatningens eneste berettigelse være som en eksplicitering af løftet om forskellighed, men hvis vedtagelsen ses som indstiftelse af en europæisk enhed, vil forfatningen ud fra forskellighedsperspektivet være direkte skadelig. Den offentlige debat, derimod, er absolut nødvendig, idet det er gennem debatten, at løftet om forskellighed aktualiseres. Dels artikuleres eksisterende forskelligheder, dels fremsættes visioner om en fremtid, der afviger fra det værende, visioner om det kommende demokrati. I det omfang forfatningstraktaten er kontroversiel og kan ansprore forskellige debattører til at fremsætte deres synspunkter, bidrager den positivt til EU's legitimering gennem aktualiseringen af forskellighed, men i tilfælde af at forfatningstraktaten vedtages, vil dens legitimerende potentiale være opbrugt. Det vil ikke sige, at idealet er opnået, men at der nu må udfindes andre anledninger til at italesætte den forskellighed, som forfatningstraktaten lover. Kun gennem kontinuerlig debat om, hvad EU er og kan blive, om hvordan EU's kommende demokrati skal tage sig ud, kan løftet om forskellighed opretholdes.

EU er en bestridt organisation

Som nævnt er den tredje forståelse af EU, forestillingen om Unionen som bestridt organisation, ikke på samme måde som de

25 Critchley (2000) s. 456.

26 Fritsch (2002) s. 576.

27 Derrida (1992).

28 Ward (1995) s. 27-28.

29 Curtin (1997) s. 50-51.

to foregående forbundet med en enkelt teoretiker og den retning, han er eksponent for. I stedet tager tilgangen sit udgangspunkt i spørgsmålet om, hvordan EU kan opnå legitimitet, når der ikke hersker enighed om, hvilken slags organisation EU er og bør være.³⁰ Der findes flere forskellige alternative besvarelser af dette spørgsmål, men der er enighed om, at EU hverken er en stat eller en international organisation, selvom den har træk af begge organisationsformer. Denne 'både og og hverken enten eller-definition' gør det europæiske samarbejde til en bestridt organisation uden fortilfælde.³¹ Svaret på spørgsmålet om, hvad det vil sige at være en bestridt og unik organisation kan imidlertid gå to forskellige veje.³²

For det første kan vægten lægges på, at der ikke er andre organisationer, der som EU er afhængige af mange forskellige, ikke altid kompatible legitimeringsformer. Vælges dette delperspektiv, antages det, at EU befinder sig i en dobbelt legitimeringskrise, idet borgerne ikke identificerer sig med EU, og unionens institutioner er udemokratiske.³³ Hermed fremstår bestridelsens pluralitet som noget positivt, mens dens ustabilitet – særligt manglen på en fast, repræsenterbar kollektiv identitet – ikke er ønskværdig. Det vigtigste anliggende er for denne opfattelse at finde en balance mellem de forskellige former, som kan stabilisere det særlige europæiske blandingssystem og bringe det ud af krisen.³⁴ Den anden svarmulighed fokuserer på, at der ikke er andre organisationer, som direkte defineres ved at være bestridte, og ser bestridelsen som et

gode i sig selv. Det vil sige at krisetilstanden, den konstante problematisering af EU's legitimitet, bliver EU's vigtigste og unikke legitimeringsgrundlag. For denne forståelse er formålet at finde måder, hvorpå både bestridelsens pluralitet og dens ustabilitet kan opretholdes.³⁵

I dette afsnit uddybes de to forskellige syn på, hvad det vil sige, at EU er et bestridt projekt, idet hvert perspektiv sættes i forbindelse med en af de foregående forklaringsrammer. Derefter vurderer jeg sammenhængen mellem forestillingerne om EU som en bestridt organisation og den europæiske forfatningstraktat samt den europæiske debat.

For det første delperspektiv er det forhold, at EU er en bestridt organisation, både en del af problemet og en del af løsningen. Svaret på de legitimeringsproblemer, der ifølge denne tilgang udgør bestridelsens skyggeside, er inddelingen af EU i mange forskellige niveauer og funktioner med hver deres legitimeringsmekanismer.³⁶ Ræsonnementet er, at hvis den rette mekanisme vælges på det rette niveau,³⁷ kan EU legitimere sig indirekte, parlamentarisk, teknokratisk og proceduremæssigt alt efter behov.³⁸ Dermed kan samarbejdet legitimeres i alle konkrete situationer, selvom der ikke er en overordnet og samlende legitimerende faktor som fx et europæisk folk eller en direkte valgt europæisk regering. Det er således netop i kraft af pluraliteten, at de problemer med at repræsentere borgerne, der gør EU til en ustabil organisation, kan løses.³⁹

Forestillingen om EU som en bestridt organisation i betydningen lagdelt og med

30 Lord (2004) s. 171.

31 Banchoff & Smith (1999) s. 2.

32 'Bestridt' kan også hentyde til, at EU er blevet en anerkendt ramme indenfor hvilken konkrete stridsspørgsmål kan tages op (Banchoff & Smith, 1999, s. 2), men denne betydning beskriver en normalpolitisk tilstand og udfoldes ikke på samme måde som de to øvrige.

33 Banchoff & Smith (1999) s. 1.

34 Lord (2004).

35 Bańkowski & Christodoulidis (1998).

36 Banchoff & Smith (1999) s. 12-13.

37 Niveau kan i denne sammenhæng både være institution (kommissionen, parlamentet, osv.) og politikområde (fx indre marked eller udenrigspolitik).

38 Lord (2004) s. 171-175.

39 Banchoff & Smith (1999) s. 212-213.

en flerhed af legitimeringsmekanismer er på et metaniveau forbundet med og afhængig af det deliberative demokrati. Beslutningen om hvilken mekanisme, der skal gøres gældende hvor og hvornår, kan nemlig bedst træffes deliberativt. En alternativ løsning er forhandlingen, der bygger på at hver part giver køb på noget for at opnå noget andet, men denne løsningsform er ikke lige så stabil og dermed ikke lige så legitimerende som den deliberative model, hvor alle parter virkelig er blevet overbeviste om, at den valgte mekanisme er den bedste.⁴⁰ Der er ikke tale om, at alle beslutninger skal træffes deliberativt, sådan som forestillingen om EU som et deliberativt projekt foreskriver, men om at den proces, der fører til fastsættelsen af, hvordan hvilke beslutninger skal træffes, skal være deliberativ. Dermed kan EU's pluralitet trods alt siges at hvile på en fælles enighed om selve inddelingen af de forskellige niveauer og funktioner.

Vælger man den anden hovedfortolkning af, hvad det vil sige, at EU er en bestridt organisation, opfattes alle bestridelsens elementer som positive. Fra denne synsvinkel kan EU's legitimering lignedes med en rejse; det er rejsen som sådan (legitimeringsprocessen) ikke ankomsten, (den stabile, legitime tilstand), der er hovedsagen. Dermed bliver de spændinger og kriser, der får rejsen til at fortsætte, i sig selv legitimerende.⁴¹ Denne opfattelse har oplagte lighedspunkter med det dekonstruktionistiske syn på EU som et løfte om forskellighed. I begge tilfælde er der tale om en kontinuerlig proces, der ikke har sin indfrielse, men sin fortsættelse som målsætning, endog om en proces i hvilken manglen på fælles meningsdannelse opfattes positivt. Men hvor forestillingen om EU som et løfte om forskellighed bygger på Derridas teori om, at meningsdannelse altid er asymmetrisk og

ikke er identisk fra en kontekst til en anden, baserer teorien om at det på alle måder er positivt, at EU er et bestridt projekt, sig på Niklas Luhmanns systemteori. Hos Luhmann er der symmetri i og enighed om meningsdannelsen indenfor hvert enkelt system, mens forskellige systemer ikke kan forstå hinandens kommunikation. Det skyldes at hvert enkelt system skaber sig selv, er autopoetiske, og dermed også er lukket om sig selv. Den manglende evne til at skabe forståelse mellem systemerne resulterer ikke i åben konflikt, da systemerne ikke taler med, men forbi hinanden; den systematiske misforståelse er således konstituerende for organisationer, der som EU konstitueres af flere forskellige systemer samtidigt.⁴²

For Zenon Bañkowski og Emilios Christodoulidis er 'kommunikation via gensidig misforståelse' roden til EU's legitimering: "...it is in the way in which different systems of meaning come together and interact that we can see how 'Europe' is created in the continual negotiation and renegotiation of differing identities and how it is that process which is Europe."⁴³ Ifølge Luhmann fungerer autopoetiske systemer ved at drage en linje mellem det, der er en del af systemet, og det, der står uden for systemet; systemet defineres ved sin måde at afgøre, hvad der skal in- og ekskluderes. Tanken er nu, at fordi EU består af flere forskellige systemer, bestrides hvert enkelt systems skelnemekanisme konstant, hvorved selve skellet reintroduceres i det system, der foretager det. Således øges EU's inkluderende potentiale faktisk med hver eksklusion, idet de mange delsystemer tvinger hinanden til at forholde sig reflektivt til deres funktioner.⁴⁴ Tanken er, at hvert enkelt system både er en østers i sig selv og sandkornet under et andet systems skal, og dermed opstår potentiale

40 Lord (2004) s. 183.

41 Bañkowski & Christodoulidis (1998) s. 345-346.

42 Bañkowski & Christodoulidis (1998) s. 348-349.

43 Bañkowski & Christodoulidis (1998) s. 348.

44 Bañkowski & Christodoulidis (1998) s. 352-353.

for dannelsen af et utal af perler. Ved at irritere hinanden tvinges systemerne til læring, uden at der ligger nogen intention om eller mulighed for fælles forståelse i dette.

De to delperspektiver på EU som en bestridt organisation kan forsones, hvis man opfatter de forskellige funktionelle lag og legitimationsformer, der er kernen i det første perspektiv, som svarende til de del-systemer, som EU består af ifølge det andet perspektiv. Dermed bliver det tydeligt, at begge perspektiver har meget svært ved at forklare, hvordan det enkelte delsystem etableres, hvordan systemernes respektive roller defineres, og hvordan koordinering mellem systemerne sikres. For det delperspektiv, der ikke er forpligtet på en systemteoretisk tankegang, er det intet problem at træde uden for forståelse af EU som bestridt projekt i snæver forstand for at søge teoretiske alternativer, der kan forklare, hvordan de fælles rammer for delsystemerne fastlægges. Her kommer dette delperspektiv meget tæt på Habermas' deliberative forståelse af den forfatningsgivende proces som en egentlig konstituering af fællesskabet. Det systemteoretisk anlagte delperspektiv er tættere på dekonstruktionen end på den deliberative tankegang, da systemteorien benægter muligheden for fælles kommunikativ meningsdannelse samtidig med, at det fortsatte forsøg på kommunikation er grundlaget for legitimering. Set fra dette delperspektiv kan en europæisk forfatning kun vurderes positivt som endnu et delsystem. Hvis det ses som en samlende kraft, vil det ødelægge delsystemernes væsentligste legitimeringspotentiale, som ikke ligger i deres respektive funktioner, men i den spænding, der eksisterer systemerne imellem. Til gengæld har dette perspektiv brug for en kommunikativ kontekst i hvilken de forskellige perspektiver kommer i kontakt og konfronteres med hinanden. Der er brug for en bred offentlig debat, der producerer mening om de forskellige syste-

mers meningsdannelse, og som sådan dårligt kan betragtes som en ren misforståelse. Med denne betragtning bevæger jeg mig imidlertid bort fra redegørelsen for delperspektivet på dets egne præmisser og over mod vurderingen af det; det er på tide at gå over til diskussionen af de tre forståelser af EU og at introducere det retoriske perspektiv.

EU er en retorisk proces

Fælles for de tre samfundsvidenskabelige forståelser af EU er, at de ser EU som en særligt løfterig politisk enhed, fordi den ikke bygger på eller tilskynder til folkelig enshed. Styrken ved en sådan politisk sammenslutning er, at den aldrig kan blive selvtilstrækkelig, men altid må forholde sig til interne såvel som eksterne forskelligheder og forandringer.

I og med at EU tilpasser sig og søger at påvirke sine omgivelser (re-)konstitueres samarbejdet løbende. På grund af det europæiske samarbejdes foranderlighed og fordi det ikke kan antages, at borgerne på forhånd identificerer sig med EU, har samarbejdet konstant behov for at legitimere sig via offentlig debat, der kan sikre, at borgerne accepterer de nyeste tiltag og reformer. Behovet for kontinuerlig (re-)legitimering er nok årsag til organisationens ustabilitet og skrøbelighed, men også udtryk for dens særlige styrke; hvis det lykkes at skabe en varig og dynamisk offentlig EU-debat, kan organisationen opretholde en tilstand af konstant tilblivelse, som forlener den med den nyligt konstituerede enheds særlige kraft.

Den fælles forudsætning for de tre teories positive vurdering af EU er deres placering af kommunikative processer i centrum af samfundsdannelsen, men hvor det deliberative demokrati ser kommunikativ samfundsdannelse som skabelsen af fælles mening via gensidig forpligtelse på normer

for kommunikativ interaktion, så er kommunikation i de to andre perspektiver ikke lig med fælles forståelse. Tværtimod bygger både Derridas og den systemteoretisk inspirerede forståelse eksplicit på en formodning om, at kommunikative processer altid er asymmetriske og multiple, hvorfor meningsdannelsen er flertydig og uafsluttet. Det er ifølge disse to forståelser netop meningsdannelsens åbenhed, der skal sikre dens kontinuitet, mens den deliberative opfattelse sætter sin lid til aktørernes forpligtelse på at forklare sig, når og hvis de opfordres til dette.

Ud fra en retorisk opfattelse er netop spørgsmålet om, hvordan kommunikationen skal opstå og videreføres den store svaghed i alle tre teorier, ligesom de også alle ud fra en retorisk betragtning tager fejl af kommunikationens endemål.⁴⁵ Når man anlægger et retorisk perspektiv, bliver det tydeligt, at teorierne i begge henseender er for abstrakte og for absolutte, og dermed dårligt kan forklare, hvordan den kommunikative legitimering af EU faktisk opnås. Hvad angår iværksættelsen af den kommunikative proces, mangler teorierne en forestilling om, hvad det er, der får folk til at kommunikere. Hvad enten man placerer årsagen til kommunikationen i situationen eller hos afsenderen, må der være en konkret anledning til den;⁴⁶ i modsætning hertil synes de samfundsvidenskabelige teorier at

forudsætte kommunikationen, hvilket svækker deres empiriske forklaringskraft såvel som deres normative potentiale. Forklaringen af den kommunikative proces ud fra dens generelle samfunds- og meningsdannende funktioner er en cirkelslutning, og når man kalder til debat uden at have en konkret forestilling om debattens emne, formål og kontekst, bør det ikke undre, hvis debatten helt udebliver.

I forhold til kommunikationens endemål er det teoriernes forestilling om absolut (u)enighed, der er problemet. For en retorisk opfattelse er det ikke muligt at nå til komplet og symmetrisk konsensus, men det betyder ikke, at fælles meningsdannelse er umulig. Både forståelsen af EU som et løfte om forskellighed og som et bestridt projekt er reelt afhængige af en forestilling om enighed, hvis realisering imidlertid benægtes. Dermed giver de teorier, der tager udgangspunkt i enighedsens umulighed, en forståelse af processens kontinuitet, men i deres optik er processen til gengæld formålsløs og må begrundes i et ideal, der som nævnt ikke er en integreret del af teorierne. Teorier, der må træde uden for sig selv for at give mening, udgør næppe det bedst mulige forklaringsgrundlag.

Idet faktiske kommunikative processer må have et endemål, udgør antagelsen om at kommunikation kan føre til oprigtig og fælles overbevisning et bedre udgangspunkt end den modsatte forestilling. Dermed er det retoriske syn på kommunikation nærmere beslægtet med Habermas og hans forestilling om, at enighed kan opnås, hvis alle parter reelt er villige til at lade sig overbevise, end med Derridas og Luhmanns respektive teorier om den fælles meningsdannelses umulighed. Ud fra et retorisk perspektiv skal årsagen til den fælles meningsdannelse imidlertid ikke findes i kommunikatorernes overholdelse af universelle validitetskriterier, og der er heller ikke tale om en generel eller varig enighed. Enighed opstår derimod

45 Der eksisterer naturligvis ikke kun 'en retorisk opfattelse,' men alligevel kan retorikken som fælt samles om en forståelse af kommunikation som konkrete og situationsbestemte forsøg på meningsdannelse (Kock, 1997, s. 14) – netop de forhold som de samfundsvidenskabelige opfattelser af EU ikke har blik for. For en præsentation og diskussion af det specifikke retoriksyn, som informerer det følgende, se Just (2004) s. 28-35.

46 Jf. Bitzer-Vatz diskussionen (Bitzer, 1992 [1978] og Vatz, 1973) og de mange senere forsøg på at finde mere nuancerede positioner (fx Biesecker, 1999 [1989]).

om konkrete emner i konkrete situationer på baggrund af konkrete ytringer, og årsagen til dette skal findes i kommunikatorernes evne til at skabe fælles holdninger i og med valget af passende sproglige udtryk.⁴⁷ Habermas er interesseret i offentlig meningsdannelse som en formel proces, men han stiller sit spørgsmål om, hvordan meningsdannelsen foregår på et overordnet og normativt niveau.

Hvis man vil forstå meningsdannelsen, må man undersøge konkrete ytringer og sekvenser for at forstå, hvad der i den specifikke situation gjorde kommunikationen nødvendig og enigheden mulig. Det er denne føling med kommunikationens konkrete manifestationer og meningsdannelsens kontekstafhængige muligheder og begrænsninger, som retorikken kan tilbyde de samfundsvidenskabelige teorier om EU. Når den samfundsvidenskabelige indsigt i sammenhænge mellem legitimitet, identitet og meningsdannelse kombineres med en forståelse af EU som en retorisk proces, kan teorierne bringes nærmere den virkelighed, de søger at forklare.

Sammenkobling af legitimitet, identitet, offentlig mening – og retorik

Hvor retorikken kan give de overordnede samfundsteoretiske perspektiver realitetsans, kan teorierne tilbyde retorikken en fornemmelse for de bredere samfundsdele processer, som hver enkelt ytring er en del af. Dermed etableres en forståelse for det 'uendeligt store i det uendeligt små,' som er lige så gavnlige for retorikken som for samfundsvidenskaben. Retorikforskningen er allerede opmærksom på forbindelsen mellem retorik og henholdsvis offentlig

47 Stob (2005) s. 240.

meningsdannelse, identitetsdannelse og legitimering, men den samfundsvidenskabelige sammentænkning af de tre begreber er ikke på samme måde blevet inkorporeret i retorikken.⁴⁸

Hvad enten EU ses som et deliberativt projekt, et løfte om forskellighed eller en bestridt organisation, ligger der en forestilling om den dynamiske sammenhæng mellem legitimitet, identitet og offentlig mening til grund for synspunktet. En sådan teoretisk forståelse af relationen mellem de tre begreber bør også ligge til grund for forståelsen af EU som en retorisk proces, idet teorien kan danne baggrund for forståelse af de dynamiske og komplekse relationer i hvilke legitimering, identitetsdannelse og offentlig meningsdannelse indgår i faktiske kommunikative processer.

I EU-sammenhænge er der bred enighed om den følgende diagnose af tingenes øjeblikkelige tilstand:⁴⁹ EU har et demokratisk underskud, det vil sige et legitimitetsproblem, der primært skyldes manglende folkelig deltagelse i og identifikation med det europæiske projekt. Skal EU overvinde sine øjeblikkelige problemer, må der skabes muligheder for øget borgerinddragelse. Dels må borgernes deltagelse styrkes,⁵⁰ dels må borgerne i højere grad se sig selv som europæere. Sættes der gang i den europæiske debat, vil dette i sig selv bestyrke borgernes identificering med EU, ligesom en stærkere europæisk identitet vil give borgerne et øget incitament til at deltage i debatten.⁵¹ En

48 Jf. note 4.

49 Se Just (2004) s. 46-56 for en udfoldelse af den diskussion, som har ført til fremkomsten af den fælles forståelse.

50 Med deltagelse tænkes her hovedsageligt på involvering i den offentlige debat, da der er meget få muligheder for at deltage direkte i den europæiske beslutningsproces, hvilket i øvrigt også er tilfældet for de nationalt forankrede repræsentative demokratier.

51 For de tre teoretiske tilgange, som er blevet præsenteret her, er den europæiske identitetsbestyr-

sådan forståelse for sammenhænge mellem legitimitet, identitet og offentlig mening kan understøtte analysen og vurderingen af konkrete retoriske processer i og om EU.

Mulighederne for øget legitimering gennem identifikation og meningsdannelse er imidlertid lig med legitimeringens øjeblikkelige begrænsning i form af manglende identifikation og meningsdannelse, og det er fortsat et åbent spørgsmål, hvordan man kan sætte gang i de dynamikker gennem hvilke legitimitet, identitet og offentlig mening kan blive gensidigt konstituerende for hinanden. Her kan retorikken bidrage med en forståelse for de konkrete anledninger til debat, der i modsætning til de abstrakte forestillinger om det konstitutive formål med debatten, har mulighed for at samle interesse og skabe overbevisning. Debatter, som borgerne kan forstå og forholde sig til, handler ikke direkte om legitimitet, identitet og offentlig mening, men kan være med til at frembringe disse. Dermed etableres et skel, men også en sammenhæng mellem det konkrete formål med den retoriske proces og processens generelle samfundsmæssige funktioner; det vil være i både retorikkens og samfundsvidenskabens interesse at afdække og forklare relationerne mellem situationsspecifik og samfundsgenerel meningsdannelse empirisk såvel som teoretisk.

kelse ikke uproblematisk. Der er enighed om, at mangfoldigheden er et positivt træk ved EU og at denne ikke må ødelægges, men man accepterer også, at borgerne må anerkende hinanden og de europæiske institutioner, hvis mangfoldighedens legitimerende potentiale i forhold til og EU's beskyttende potentiale i forhold til mangfoldigheden, skal kunne træde i kraft. Der er altså ikke tale om at europæerne skal føle sig ens, men om at de skal føle sig forbundne.

Udblik mod den offentlige debat

På baggrund af denne skitse af en retorisk-samfundsvidenskabelig forståelse af EU kan vi vende blikket tilbage mod godkendelsen af forfatningstraktaten for at vurdere, om tænkepausen giver anledning til bred folkelig debat. Her bliver det øjeblikkeligt klart, at årsagen til tænkepausen, de to afvisninger af forfatningstraktaten i nationale folkeafstemninger om den, er et påtrængende problem for de europæiske politiske ledere, der allerede har brugt mange ressourcer på udviklingen af traktaten og har vedtaget den enstemmigt. Imidlertid er det yderst tvivlsomt, om flertallet af EU's borgere overhovedet opfatter, at der er et problem, og hvis de gør, er det på ingen måde klart, hvad de skal gøre ved det.

Opfordringen til bred offentlig debat er i sig selv for vag og ufokuseret til at kunne engagere borgerne; der er ingen klar angivelse af, hvad der skal debatteres, og hvad formålet med debatten skulle være, og det er nok de færreste, der vil involvere sig, fordi debatten er interessant i sig selv. Den generelle offentlige debat om hvad EU er og bør være, der ville kunne konstituere og legitimere det europæiske samarbejde direkte, er ikke praktisk mulig, fordi de fleste borgere simpelthen ikke kan se nogen grund til at deltage i den. Derimod kan forskellige grupper af borgere engageres i konkrete debatter i specifikke tids-rumligt definerede forløb. Inden for rammerne af denne konkret definerede debat kan der opstå enighed om det debatterede problem, hvilket kan føre til specifikke forbedringer for de borgere, der er involverede i og berørte af debatten og dens formål.

Ud over at behandle et konkret problem bidrager hver enkelt debat indirekte til etableringen og fortsættelsen af den konstituerende dynamik, der teoretisk kan forklares ud fra samspillet mellem legitimitet, identi-

tet og offentlig meningsdannelse, men det er urealistisk at forestille sig, at debatten faktisk skulle handle om disse ting. Således kan den offentlige debat ikke direkte og definitivt konstituere EU som en legitim politisk organisation, og debatten kan ikke ses som en kontinuerlig konstitutiv proces. Tværtimod er EU konstant afhængig af konkret forankrede debatter, der er forbundne i et komplekst netværk af mere eller mindre selvstændige sekvenser. Samspejlet mellem legitimitet, identitet og meningsdannelse kan netop anes som mønsteret bag debattens konkrete udtryk, men tages ikke til direkte behandling i den debat, borgerne er aktivt engagerede i.

I forhold til det praktiske politiske projekt betyder forståelsen for EU's indirekte kommunikative konstituering, at man i stedet for at kaste brede emner som 'Europas fremtid' og 'forfatningstraktatens skæbne' op til debat må koncentrere sig om at finde konkrete problemstillinger, som borgerne kan forholde sig til, fordi de har direkte betydning for deres hverdag. Den generelle diskussion om, hvordan samfundet skal indrettes og reguleres, er kun relevant for politikere og andre professionelt involverede aktører som forskere og lobbyister. Man kan nok lægge resultaterne af denne debat ud til folkelig godkendelse, men man kan ikke

gøre sig forhåbninger om, at borgerne kan bygge EU op fra bunden.⁵²

På det teoretiske plan betyder den indirekte konstituering, at man konstant må sammenkoble de generelle forklaringer med den konkrete virkelighed, og at man må skelne mellem de enkelte meningsdannelsesprocessers konkrete formål og deres bredere konstitutive potentiale. Den største svaghed ved de forskellige teorier, der ser EU's konstituering som en kommunikativ proces, er måske, at de har ført til en forestilling om, at den kommunikative samfunds-dannelse kan ske direkte. I professionelle politiske fora og forskningsmiljøer kan man nok diskutere, hvordan EU kan blive til, men hvis politikernes og forskernes generelle forestillinger skal realiseres, må det ske gennem offentlige debatter, der faktisk handler om noget andet.

52 Det efterlader naturligvis stadig spørgsmålet om, hvad man skal gøre når borgerne siger afviser de politisk udviklede forslag. Det er imidlertid politikernes ikke borgernes opgave at finde svaret på dette spørgsmål; dermed kan opfordringen til bred offentlig debat, hvis den ikke udspecificeres i diverse konkrete problematikker og ikke følges op af specifikke anledninger, ses som et misbrug af den offentlige debats legitimerende potentiale, og kan dermed risikere at gøre mere skade end gavn.

Om forfatteren:

Sine Just Nørgaard er Sine Nørholm Just er adjunkt ved Center for Kommunikation, CBS. Hun beskæftiger sig primært med offentlig meningsdannelse, særligt debatten om EU's fremtid, og arbejder i det tværvideenskabelige felt mellem retorik og samfundsvidenskab.

Email: snj.kom@cbs.dk

Litteratur

- Bañkowski, Zenon & Emiliios Christodoulidis (1998): "The European Union as an Essentially Contested Project", i: *European Law Journal*, 4, 4, 341-354.
- Best, Steven & Douglas Kellner (1991): *Postmodern*

- Theory. Critical Interrogations. Communications and Culture*, The Macmillan Press Ltd., London.
- Biesecker, Barbara (1999 [1989]): "Rethinking the Rhetorical Situation from within the Thematic of Differance", i: Lucaites, John L., Celeste M.

- Condit & Sally Caudill (red.): *Contemporary Rhetorical Theory*. The Guilford Press, New York, 232-246.
- Bitzer, Lloyd F. (1992 [1968]): "The Rhetorical Situation", i: *Philosophy and Rhetoric*, supplementary issue, 1-14.
- Charland, Maurice (1994 [1987]): "Constitutive Rhetoric: The case of the Peuple Québécois", i: Nothstine, William, Carole Blair & Gary A. Copeland (red.): *Critical Questions*. St. Martin's Press, New York, 211-232
- Critchley, Simon (2000): "Remarks on Derrida and Habermas", i: *Constellations*, 7, 4, 455-465.
- Curtin, Deirdre M. (1997): *Postnational Democracy. The European Union in search of a political philosophy*. Kluwer Law International, The Hague.
- Derrida, Jacques (1986): "Declarations of Independence", i: *New Political Science*, nr. 15, s. 7-15.
- (1988): *Limited Inc*. Northwestern University Press, Evanston.
- (1992): *The Other Heading. Reflections on Today's Europe*. Indiana University Press, Bloomington.
- Det Europæiske Råd (2005): *Erklæring fra stats- og regeringscheferne for den europæiske unions medlemsstater om ratifikationen af traktaten om en forfatning for Europa*. SN 117/05, Bruxelles.
- Eriksen, Erik Oddvar (2004): "Conceptualizing European Public Spheres. General, Segmented and Strong Publics." *ARENA Working Paper*, nr. 3, Oslo.
- Farrell, Thomas B. (1993): *Norms of Rhetorical Culture*. Yale University Press, New Haven.
- Friese, Heidrun & Peter Wagner (2002): "Survey Article: The Nascent Political Philosophy of the European Polity", i: *The Journal of Political Philosophy*, 10, 3, 342-364.
- Fritsch, Matthias (2002): "Derrida's Democracy to Come", i: *Constellations*, 9, 4, 574-597.
- Goodnight, G. Thomas & David B. Hingstman (1997): "Studies in the Public Sphere", i: *Quarterly Journal of Speech*, 83, 351-370.
- Grimm, Dieter (1997 [1995]): "Does Europe need a Constitution?", i: Gowan, Peter & Perry Anderson (eds.): *The Question of Europe*. Verso, London, 239-258.
- Kock, Christian (1997): "Retorikkens identitet", i: *Rhetorica Scandinavica*, 1, 10-19.
- Habermas, Jürgen (1970): "Towards a Theory of Communicative Competence", i: *Inquiry*, 13, 360-375.
- (1996 [1981]): *Teorien om den kommunikative handling*. Aalborg Universitetsforlag, Aalborg.
- (1996 [1992]): *Between Facts and Norms. Contributions to a Discourse Theory of Law and Democracy*. Polity Press, Cambridge, UK.
- (1997b [1995]): "Reply to Grimm", i: Gowan, Peter & Perry Anderson (red.): *The Question of Europe*. Verso, London, 259-264.
- (1998): *The Inclusion of the Other. Studies in Political Theory*. The MIT Press, Cambridge, Massachusetts.
- (2001): *The Postnational Constellation. Political Essays*. Polity Press, Cambridge, UK.
- (2002): "Toward a European Political Community", i: *Society*, juli/august, 58-61.
- Hasian, Marouf (1994): "Critical Legal Rhetorics: The Theory and Practice of Law in a Postmodern World", i: *Southern Communication Journal*, 60, 1, 44-56.
- Hauser, Gerard A. (1999): *Vernacular Voices. The Rhetoric of Publics and Public Spheres*. University of South Carolina, Columbia.
- Kant, Immanuel (1996 [1784]): "An Answer to the Question: What is Enlightenment?", i: *Practical Philosophy*. Cambridge University Press, Cambridge, s. 11-22.
- Just, Sine N. (2004): *The Constitution of Meaning – A Meaningful Constitution? Legitimacy, identity, and public opinion in the debate on the future of Europe*. CBS Ph.D. Series 29.2004, København.
- Leff, Michael (2003): "Fortolkende retorisk kritik", i: *Rhetorica Scandinavica*, 26, s. 6-19.
- Lucaites, John (1981): "Rhetoric and the Problem of Legitimacy", i: Ziegelmüller, George & Jack Rhodes (red.): *Dimensions of Argument: Proceedings of the Second SCA/AFA Conference on Argumentation*. Speech Communication Association, Annandale, Virginia, s. 799-811.
- Lytard, Jean-Francois (1996 [1979]): *Viden og det postmoderne samfund*. Slagmarks Skyttegravsserie, Århus.
- McGee, Michael C. (1999 [1975]): "In Search of 'the People': A Rhetorical Alternative", i: Lucaites, John L., Celeste M. Condit & Sally Caudill (red.): *Contemporary Rhetorical Theory*. The Guilford Press, New York, 341-356.
- Moravcsik, Andrew (1999): "Is something rotten in the state of Denmark? Constructivism and European integration", i: *Journal of European Public Policy*, 6, 4, 669-681.
- Simonson, Peter (2001): "Rhetoric and legitimation", i: Sloane, Thomas O. (red.): *Encyclopedia of Rhetoric*. Oxford University Press, Oxford, 622-624.
- Stob, Paul (2005): "Kenneth Burke, John Dewey, and the Pursuit of the Public", i: *Philosophy & Rhetoric*, 38, 3, 226-247.
- Vatz, Richard E. (1973): "The Myth of the Rhetorical Situation", i: *Philosophy and Rhetoric*, 6, 3, s. 154-161.
- Ward, Ian (1995): "Identity and Difference: The European Union and Postmodernism", i: Shaw, Jo & Gillian More (eds.): *New Legal Dynamics of European Union*. Clarendon Press, Oxford, 15-28.